

Международный журнал социалистических стран. – 1978. – № 1. – 77 с.

3. Кічук Н.В. Формування творчої особистості вчителя. – К.: Либідь, 1991. – 96 с.

4. Кумс Ф. Мировой кризис образования. Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1991.

А н н о т а ц и я

Проанализировано моделирование процесса подготовки учителей трудового обучения. Предложены принципы построения модели научно-исследовательской деятельности будущих учителей трудового обучения.

Кухарчук І.О.
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

**ЛІНГВІСТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ
НА ЗАСАДАХ КОМУНІКАТИВНО-ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ
В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ**

Враховуючи сучасні дослідження в галузі лінгвістики, в центрі якої – вивчення мови в процесі її функціонування, та лінгводидактики, де робиться особливий акцент на реалізацію комунікативно спрямованого навчання як головного принципу побудови шкільного курсу, вважаємо, що комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення синтаксису має спиратися на теоретичні положення функціонування синтаксичних одиниць, їх взаємодії в мовленнєвій ситуації, дослідження синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень та ролі тексту в реалізації синтаксичних одиниць.

Звернення до фундаментальних спеціальних досліджень, які присвячені функціонально-комунікативному синтаксису, показує, що найбільш детальний його опис зроблено у працях В. Матезіуса, Г. Золотової, Н. Арутюнової, В. Гака, Н. Слюсарєвої, Н. Шведової, О. Бондарка, І. Вихованця та ін.

Питання реалізації комунікативно-діяльнісного підходу до вивчення мови досліджували учені-методисти М. Вашуленко, Г. Шелехова, М. Пентилюк, В. Мельничайко, Л. Скуратівський, Н. Остапенко, Л. Паламар, В. Каліш та ін.

Мета нашої публікації – визначити лінгвістичний аспект змісту роботи над вивченням синтаксису на засадах комунікативно-діяльнісного підходу.

Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення синтаксису вносить відповідні корективи у визначення поняття синтаксису та його основних синтаксичних одиниць та перегляду змісту базових понять синтаксичної науки. Основними поняттями нашого дослідження є синтаксис, синтаксичні одиниці, функції синтаксичних одиниць, а також тісно пов'язані з ними синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення.

Ми враховуємо те, що синтаксичні одиниці різних рівнів „пов’язані одні з одним як у системі (структурі) мови, так і під час її функціонування” [5; 137]. Тому у трактуванні синтаксису як розділу граматики беремо до уваги, що синтаксис не лише є фактом мови, а й мовлення. На підставі таких міркувань можна сформулювати визначення синтаксису як розділу мовознавства: синтаксис – це частина граматики, яка вивчає, з одного боку, систему синтаксичних одиниць різних рівнів, а з другого – правила функціонування цих одиниць.

Наше дослідження неможливе без розуміння понять “функція”, “функціонування” як вихідних синтаксичних ознак, на яких ґрунтуються інші синтаксичні поняття. Це пояснюється найважливішим завданням комунікативно-діяльнісного підходу до вивчення синтаксису, що полягає у дослідженні синтаксичних одиниць у конкретній мовленнєвій ситуації та з’ясуванні їх ролі у побудові зв’язного мовлення у процесі комунікації.

Ми ставили за мету дослідити поняття функції мовних одиниць, зокрема синтаксичних. Цій проблематиці присвячені окремі дослідження Л. Блумфільда, О. Єсперсена, В. Шмідта, Г. Золотової, О. Бондарка, І. Вихованця, А. Загнітка та ін. Аналіз їхніх праць свідчить про те, що немає однозначного розуміння природи і сутності функцій синтаксичних одиниць. Але більшість мовознавців виходить із того, кожна одиниця характеризується, крім форми і значення, синтаксичною функцією, що виражає відношення синтаксичної одиниці до одиниці комунікативної, акцентується увага на ролі, призначенні одиниці, її використанні в організації висловлення. Функція пов’язана перш за все з динамічним аспектом мовної системи, звідси – вихід до мовлення, де функції розгортаються і реалізуються як досягнута мета.

Проблема визначення функцій невід’ємна від питання виділення основних синтаксичних одиниць, що є носіями функцій та перебувають у тісному взаємозв’язку з точки зору організації мовленнєвої діяльності. Визначаючи основні синтаксичні одиниці, ми виходили із специфіки та суті комунікативно-діяльнісного підходу. Основними синтаксичними одиницями нашого дослідження є синтаксема, словосполучення, речення, висловлення, дискурс і текст.

На думку Г. Золотової [6; 49], елементарною, конститутивною одиницею синтаксису є синтаксична форма слова або синтаксема, що поєднує в собі морфологічну, категоріально-семантичну та функціонально-синтаксичну характеристики.

Комунікативний підхід до вивчення словосполучення потребує розгляду “поведінки” словосполучення у реченні, а не просто вичленування

словосполучення із структури речення. Дослідження специфіки функціонування речення, в першу чергу його комунікативної парадигми, показали, що словосполучення не лише виступає конструктивною моделлю у побудові речення, а й формується у мовленнєвому акті та бере активну участь в актуальному членуванні речення. Треба відмітити, що словосполучення виникають і при трансформації чи побудові речення. Поява словосполучень пояснюється комунікативними задачами адресанта мовлення, морфологічним, синтагматичним, комунікативним потенціалом кожного слова, а також деякими умовами тексту. Тому моделі словосполучень – це одиниці мови, а конкретні реалізації цих моделей – явище мовленнєве.

Для нашого дослідження великої ваги набуває розгляд синтаксичних одиниць у сфері мови і мовлення. “У сфері мови, – слушно зауважує І. Р. Вихованець, – синтаксичні одиниці виступають як типові, абстраговані від мовленнєвих трансформацій зразки, моделі, за якими утворюються конкретні синтаксичні одиниці. У сфері мовлення реалізуються мовні зразки, з одного боку, і породжуються нові синтаксичні явища, які можуть закріпитися синтаксичною системою, з другого боку” [1; 47-48].

У трактуванні речення ми виходимо з того, що речення є одиницею мови й мовлення. Речення у сфері мови – це ізольована одиниця, що складається з мінімальної кількості конститутивних елементів. Але реченню властиві різноманітні модифікації у мовленнєвих актах. Так, у сфері мовлення воно набуває додаткових функцій, за допомогою інтонації та порядку слів входить в складне синтаксичне ціле. “Сфера мови і сфера мовлення, – зазначає І. Р. Вихованець, не становлять роз’єднаних сфер, між ними наявні проміжні ланки, що прилягають більшою чи меншою мірою або до сфери мови, або до сфери мовлення. Зокрема, у сфері мовлення деякі мовленнєві особливості речення виступають типовими, що уможливають їх моделювання, і такими, що різко відходять від загально мовного стандарту, є оказіональними, індивідуальними” [2; 21].

Вивчення синтаксису має базуватися на урахуванні відношень між реченням і дійсністю, реченням і мовцем, реченням і текстом. Перший тип – це номінативний аспект речення і розглядається в межах семантичного синтаксису. Другий тип відношень – у центрі лінгвістичної прагматики, третій досліджується у синтаксисі мовлення, в теорії актуального членування. Ми ставили за мету поєднати різні аспекти вивчення речення. Нами речення розглядається не як абстрактна структурна схема, а як речення, що виражає типове значення в певних текстових умовах.

За своєю сутністю і функціями речення є складною і багатомірною мовною одиницею. Цим пояснюється багатоаспектність його дослідження: формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний, комунікативний.

Особливий акцент нами зроблено на комунікативний (динамічний) аспект речення. Це пояснюємо тим, що при конструктивному (статичному) підході до вивчення речення воно розглядається як автономна одиниця, особливості якої пояснюються лише з внутрішньої структури, тобто через його власну формально-граматичну будову. Перевагою комунікативного підходу до речення є те, що воно розглядається не як самостійна ізольована одиниця, а як частина тексту, тобто воно аналізується у тому лінгвістичному та екстралінгвістичному контексті, в якому речення існує і набуває різноманітних модифікацій. При дослідженні специфіки комунікативної реченнєвої структури враховується перш за все мовна ситуація, контекстне оточення, у якому речення функціонує як повідомлення.

Для розв'язання проблеми комунікативного підходу до вивчення синтаксису досить важливим є виділення висловлення як аналога речення в мовленні. Саме висловлення є основною одиницею мовленнєвого спілкування, яка, на наш погляд, має стати предметом аналізу функціонально-комунікативного синтаксису.

Висловлення породжується комунікативною ситуацією, компонентами якої є мовець та його адресат (з соціальними та психологічними ролями, знаннями, національно-ментальними стереотипами), мотив та мета адресанта, його емоції, оцінки, відношення, спосіб повідомлення. Головна особливість висловлення – орієнтація на учасників мовлення. Варто звернути увагу на такі важливі, особливо для комунікативно-діяльнісного підходу, ознаки висловлення: ситуативність (співвідношення з конкретною ситуацією, що відома мовцю); вибірковість (не всі елементи ситуації позначаються адекватно, у зв'язку з чим у висловлюванні виникає надмірність); варіативність (можливість описати одну й ту саму ситуацію різними способами).

У нашому дослідженні ми не протиставляємо речення висловлюванню, а розрізняємо у його внутрішній структурі три аспекти: формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний і комунікативний. Тому висловлювання інтерпретуємо як різновид речення у комунікативному плані та вживаємо на позначення особливого функціонального статусу реченнєвої структури.

Як мінімальна клітинка спілкування воно взаємодіє з іншими висловлюваннями, створюючи більшу одиницю спілкування – дискурс, який

можна зіставити із текстом. Під дискурсом необхідно розуміти процес мовленнєвої діяльності, у якому наявна інформація не лише про стан речей, а й вираження суб'єктивних, соціокультурних, національно специфічних рис. Будуючи дискурс, мовець орієнтується на адресата, на мовне середовище, виражаючи своє відношення, емоції, оцінки, поєднуючи висловлювання у текстові структури за законами цілісності, зв'язності, смислової та структурної завершеності.

Ми розмежуємо дискурс і текст. Під текстом розуміємо абстрактну, формальну конструкцію, під дискурсом – різні види її актуалізації, що розглядаються з точки зору ментальних процесів і в зв'язку з екстралінгвістичними факторами.

У лінгвістиці довгий час панувала думка про речення як найвищу синтаксичну одиницю. Але такий підхід не забезпечував ні теоретичного, ні практичного вивчення процесу мовного спілкування. Розробка єдиного комунікативно-спрямованого курсу рідної мови потребує особливої уваги до виділення тексту як найвищого ярусу синтаксису та повноцінного компонента мовленнєвої діяльності. “При вивченні синтаксичної структури зв'язного мовлення, – зазначав М. С. Пospelов, – слід виходити не безпосередньо з речення, яке не виявляє у зв'язному мовленні достатньої самостійності, а зі складного синтаксичного цілого як синтаксичної одиниці, більш незалежної від контексту зв'язного мовлення, який її оточує” [7; 41].

У семантичному аспекті текст сприймається як закінчене, зв'язне змістове ціле. У плані мовленнєвої діяльності текст розглядається як результат цілеспрямованого мовленнєвого акту, безпосередньо сама мовленнєва діяльність, підпорядкована певному комунікативному завданню. Ми будемо розглядати текст не як суму речень, їх тематичний набір, а перш за все як систему, в якій функціонує одиниця. Важливо підкреслити, що реалізація функцій синтаксичних одиниць можлива лише на рівні тексту.

Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення синтаксису потребує розгляду синтаксичних зв'язків та семантико-синтаксичних відношень як вихідних і фундаментальних понять синтаксису. Синтаксичні зв'язки спрямовані у внутрішню структуру синтаксичних одиниць-конструкцій (словосполучень і речень) і відбивають характер формальних граматичних стосунків. Семантико-синтаксичні відношення виявляють зовнішнє спрямування: виражають стосунки між предметами та явищами позамовного світу. Синтаксичні зв'язки та семантико-синтаксичні відношення не існують ізольовано, а перебувають у складних взаємовідношеннях.

Таким чином, лінгвістичний аспект окреслений такими вихідними

позиціями: осмислення синтаксису як рівня мови, що безпосередньо пов'язаний з процесами мислення та мовлення; розуміння центральних понять синтаксису – зв'язків та відношень, на основі яких виникає синтаксична побудова; характеристика будь-якої синтаксичної одиниці-конструкції в єдності значення, форми та функції, розгляд основних синтаксичних одиниць у сфері їх реального використання в мовленні.

Розгляд основних лінгвістичних понять синтаксису дозволив визначити лінгвістичний аспект змісту роботи з синтаксису на комунікативній основі та теоретично обґрунтувати важливість та необхідність розробки експериментальної методики вивчення синтаксису з позицій функціонування синтаксичних конструкцій у різних комунікативних умовах, у взаємозв'язках з одиницями інших структурних рівнів та створення відповідної системи комунікативно-мовленнєвих вправ.

Використана література:

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
2. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. АН України. Ін-т української мови; Відп. ред. К.Г.Городецька. – К.: Наукова думка, 1992. – 224 с.
3. Вихованець І.Р. Семантико-синтаксична структура речення / І.Р.Вихованець, К.Г. Городецька, В.М. Русанівський. – К.: Наукова думка, 1983. – 219 с.
4. Загнітко А.П. Український синтаксис: Науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс; Навч. посібник / Інститут змісту і методів навчання; Донецький держ. ун-т. – К., 1996. – Ч. 2 – 240 с.
5. Кодухов В.И. Общее языкознание. – М.: Высш.школа, 1974. – С. 137.
6. Коммуникативная грамматика русского языка / Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю. – М., 1998. – 528 с.
7. Поспелов Н.С. Проблемы сложного синтаксического целого в современном русском языке // Ученые записки Московского ун-та. – Вып. 137. – Труды кафедры русского языка. – 1948. – Кн. 2. – С. 41.

Аннотация

В статье рассмотрены научно-теоретический фундамент построения экспериментальной методики изучения синтаксиса на основе коммуниктивно-деятельностного подхода в языковом образовании учителя-словесника.